

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. LI, 3

SECTIO B

1996

Zakład Ochrony Środowiska
UMCS w Lublinie

MAGDALENA NOWACKA-KISYŃSKA

*Specjalizacja „Kształtowanie i ochrona środowiska”
na studiach geograficznych w UMCS*

A Specialistic Course; „Formation and Protection of the Environment”
– Geographical Studies, M.C.S. University

Warunkiem realizowania właściwej strategii wykorzystania i ochrony zasobów przyrody jest istnienie wykształconych specjalistów. Wśród nich powinni być geografowie ze względu na rolę tej nauki w badaniach środowiska (Leszczycki 1977; Wilgat 1960 a, b, 1966, 1993; Wojciechowski, Michalczyk 1993). Studia geograficzne dają wszystkim absolwentom dobre ogólne przygotowanie, lecz utworzenie w ich obrębie odpowiedniej specjalizacji pogłębia profesjonalność w zakresie ochrony środowiska.

Na studiach geograficznych w UMCS specjalizacja „Kształtowanie i ochrona środowiska” powstała w roku 1975, jako jedna z pierwszych w Polsce, z inicjatywy i dzięki nieustępliwym staraniom prof. dr Tadeusza Wilgata. Do roku 1989 związana była z Zakładem Hydrografii Instytutu Nauk o Ziemi, a od roku 1990 z nowo powstałym Zakładem Ochrony Środowiska. W roku 1997 mija 20 lat od zakończenia pierwszych prac magisterskich. W tym okresie wykonywane one były pod kierunkiem prof. dr T. Wilgata (do r. 1980), dr hab. K. Wojciechowskiego (profesora UMCS) i dr M. Nowackiej (do r. 1989).

Szczegółowy program zajęć specjalizacyjnych (podział na przedmioty i przypisane im liczby godzin) oczywiście zmienia się, głównie w zależności od ogólnych przekształceń programowych studiów geograficznych. Od lat zachowany jest jednak stały tok pracy. Zajęcia specjalizacyjne zaczynają się na III roku studiów. Ich zadaniem jest wprowadzenie w problematykę ochrony środowi-

ska oraz w temat pracy magisterskiej, który wybierany jest w początkach szóstego semestru. Zajęcia na roku IV stanowią zasadnicze specjalistyczne uzupełnienie ogólnej wiedzy geograficznej. Rok V to ostateczne opracowanie prac magisterskich, które są przedmiotem referatów i dyskusji na seminarium.

Niezależnie od zmian zaistniałych w szczegółowym programie specjalizacji, przez cały czas jej istnienia realizowany jest zasadniczy kierunek nakreślony niegdyś przez prof. dr Tadeusza Wilgata. Podstawowe założenia to wdrożenie magistrantów do umiejętności dokonania inwentaryzacji środowiska przyrodniczego badanego obiektu ze szczególnym uwzględnieniem krajobrazu, określenie stanu tego środowiska oraz ustalenie właściwych z przyrodniczego punktu widzenia funkcji terenu. W kształceniu i proponowanych tematach prac magisterskich zwraca się głównie uwagę na zagadnienia kompleksowego badania przestrzeni geograficznej i określenia jej walorów (przykładem są przedmioty: „Nauka o krajobrazie”, „Metodyka waloryzacji środowiska”, „Planowanie przestrzenne jako narzędzie ochrony środowiska”). Na tle analogicznych specjalizacji w innych ośrodkach wyraźnie uwidacznia się pewna specyfika naszego programu wynikająca z poglądów naukowych twórcy specjalizacji prof. dr T. Wilgata i obecnego jej kierownika dr hab. K. Wojciechowskiego oraz z cech środowiska geograficznego Lubelszczyzny, dla którego głównym źródłem zagrożeń jest niewłaściwe rozmieszczenie funkcji w przestrzeni (Nowacka 1988, Nowacka-Kisyńska 1994).

Dokładniej profil specjalizacji odzwierciedla najlepiej tematyka wykonywanych prac magisterskich. Do końca roku akademickiego 1995/1996 zakończonych zostało 151 prac* (w roku akademickim 1996/1997 spodziewane jest ukończenie dalszych 12.) Do roku 1989 dominującym tematem był „Stan środowiska, walory rekreacyjne i zagadnienia ochrony gminy...”. Temat ten miał nie tylko wiele zalet dydaktycznych, takich jak konieczność syntetycznego ujęcia problemów środowiska i możliwość stosowania różnych metod waloryzacji, lecz także dzięki ujęciu w jednostce administracyjnej duże znaczenie praktyczne. Oparcie tych prac na badaniach terenowych przyniosło wiele szczegółowych materiałów, stanowiących inwentaryzację środowiska wybranych obszarów. Były one nieraz wykorzystywane w pracach naukowych, np. przy tworzeniu projektu systemu obszarów chronionych w województwie lubelskim. W sumie opracowano 35 gmin, głównie z tych części Lubelszczyzny, które powinny lub mogłyby być chronione na przykład jako rejony rekreacyjne. Od roku 1995

* Omawiane są prace powstałe wyłącznie w Zakładzie Hydrografii i Zakładzie Ochrony Środowiska.

temat dotyczący gmin powrócił w zestawie problematyki prac magisterskich, jednak w zmienionym odpowiednio do aktualnych potrzeb kształtując jako „Założenia polityki ekologicznej gminy...”.

Ściśle tematowi waloryzacji rekreacyjnej poświęcone zostały prace dotyczące kilku większych kompleksów leśnych (Puszcza Kozienicka, Lasy Kozłowieckie, południowo-zachodnia część Lasów Parczewskich, Puszcza Solska) i trzech fragmentów dolin rzecznych (górną i dolną Wieprz, dolina Bugu od Mielnika do Drohiczyzna). Dokonana została też waloryzacja rekreacyjna województwa białkopodlaskiego i chełmskiego oraz Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Wzniesień Urzędowskich, Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego, nadwiślańskich obszarów chronionych (w granicach woj. lubelskiego), a także zachodniego sektora strefy podmiejskiej Lublina, prowadzącego w stronę Nałęczowa i Kazimierskiego Parku Krajobrazowego.

Naturalnie w pracach tych omawiany był stan zagospodarowania i użytkowania turystycznego wymienionych obszarów oraz zmiany środowiska spowodowane wykorzystaniem rekreacyjnym. Powstały jednak też prace, dla których te zagadnienia były naczelnym problemem. Dotyczyły one głównie szczegółowo przebadanych i od dawna użytkowanych rekreacyjnie okolic jezior Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, jeziora Firlej i Kunów oraz Zalewu Zemborzycyckiego. Wykonano próbę opisu zagospodarowania turystycznego fragmentu popularnej trasy (Ryki–Zamość).

Odmianą tematu, dotyczącego użytkowania rekreacyjnego terenu, było opracowanie na drodze badań terenowych i ankietowych trzech miejscowości letniskowych: Męcierz, Zwierzyniec i Krasnobród oraz miejsc wypoczynku codziennego i świątecznego mieszkańców siedmiu miast naszego regionu (Chełm, Kraśnik, Lublin, Puławy, Siedlce, Świdnik, Zamość). W innych pracach przeanalizowano, na podstawie danych urzędowych i własnych obserwacji, ruch turystyczny w Kazimierskim Parku Krajobrazowym, Roztoczańskim Parku Narodowym i na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim. Dla trzech województw (białkopodlaskie, chełmskie i lubelskie) wykonano opracowanie tak specyficznej formy ruchu turystycznego, jakim są zorganizowane wyjazdy dzieci i młodzieży szkolnej.

Druga wyraźna grupa tematów prac magisterskich to zmiany środowiska, spowodowane różnorodną, nie tylko rekreacyjną, działalnością człowieka. Najstarszy w tym cyklu temat „Zmiany środowiska okolic miasta...” dotyczy małych miast Lubelszczyzny. Prace te, wykonywane przy wykorzystaniu danych statystycznych i własnych badań terenowych, pozwoliły uszczegółowić i sprecyzować problemy znane zwykle pobieżnie (opracowano w ten sposób 12 miast).

W kilkunastu pracach zgromadzono materiały na temat zmian wywołanych przez działania gospodarcze jednego typu. Tak więc powstały opracowania dotyczące cukrowni w woj. zamojskim, mleczarni w woj. białkopodlaskim, lubelskim i zamojskim, cegielni w woj. zamojskim, eksploatacji torfu w woj. lubelskim, eksploatacji surowców skalnych w dolinie Wisły w rejonie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego i w strefie krawędziowej Roztocza w woj. zamojskim, eksploatacji lasów Roztocza i Puszczy Solskiej. Analizowano wpływ gospodarki stawowej na środowisko przyrodnicze w odniesieniu do okolic Sosnowicy, Lasów Lipskich, w dorzeczu Chodelki i Tyśmienicy. Wykonano także prace badające całokształt zmian antropogenicznych w określonym terenie (w dolinie Bystrzycy w granicach Lublina, małych jezior Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, w dorzeczu Tanwi). Wśród tych prac wyjątkowa jest próba bardzo szczegółowego opisu stopnia skażenia środowiska pojedynczego gospodarstwa (gospodarstwa rolnego w Pszczelej Woli).

Wyraźną grupę problemową w tematyce zmian środowiska spowodowanych działalnością człowieka stanowią prace dotyczące gospodarki odpadami. Trzy z nich ujmują to zagadnienie w sposób przeglądowy, głównie wykorzystując dane urzędowe (dla woj. chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego). Opracowanie gminy Szastarka jest próbą terenowego zbadania problemu gospodarki odpadami w obszarze wiejskim. W dużym stopniu wszystkie prace o zmianach środowiska dostarczyły cennych materiałów na temat degradacji rozproszonych, wymykających się zwykle urzędowym statystykom.

Do omawianej grupy tematycznej należą też prace poświęcone stanowi komponentów środowiska: czystości wód rzek (Wisły od Annapola do Puław, Bugu w woj. zamojskim, chełmskim, białkopodlaskim, Krzyny, Sanny i jej dopływów) oraz zanieczyszczeniom powietrza atmosferycznego w rejonie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego i Stalowej Woli.

Badanie zmian środowiska wymaga ujęcia historycznego. Ten aspekt uwypuklony został w pracy poświęconej ewolucji gospodarczego wykorzystania Wieprza oraz innych omawiających związek człowieka i lasu na obszarze Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Roztocza. Informacji o dynamice zmian dostarcza powtórzenie badań w wybranych obszarach (np. zagospodarowanie turystyczne okolic Jeziora Białego k. Włodawy i Piaseczno badano w roku 1978 i 1994).

Uzupełnieniem problematyki zmian środowiska jest wskazanie możliwości przeciwdziałania im. Dla nadwiślańskich obszarów chronionych w woj. lubelskim przedstawiono projekt systemu kontroli stanu środowiska. Również dla woj. lubelskiego zgromadzono dane na temat stref ochronnych zakładów przemysłowych.

Zgodnie ze współczesnym zakresem problematyki ochrony środowiska w tematach prac magisterskich z ostatnich kilku lat znalazło się zagadnienie świadomości ekologicznej społeczeństwa. Pierwszą próbą jego zilustrowania była analiza pozanaukowych publikacji, dotyczących zagrożeń i ochrony środowiska przyrodniczego woj. lubelskiego. W ostatnich latach, drogą ankiet badano świadomość ekologiczną mieszkańców okolic związanych z obszarami chronionymi (Roztoczańskim Parkiem Narodowym, Poleskim Parkiem Narodowym, Pojezierzem Łęczyńsko-Włodawskim). Na przykładzie wsi Obrocz, tworzącej enklawę gospodarki wiejskiej w otoczeniu Roztoczańskiego Parku Narodowego, badano problemy bezpośredniego sąsiedztwa terenu użytkowanego rolniczo i chronionego. Praca dotycząca wiadomości ekologicznej mieszkańców Chełma dostarczyła wiadomości o sytuacji miasta, związanego zarówno z obszarem chronionym, jak i ekologicznie zagrożonym.

Z potrzeby szerokiego rozwijania edukacji ekologicznej powstały dwie prace (dla okolic Chełma i Lublina), które proponują trasy wycieczek szkolnych, obrazujące zagrożenia ochrony środowiska.

Osobną grupę tematów stanowią prace, których głównym celem było zastosowanie określonej metody (np. metody Zubego do waloryzacji wybranych krajobrazów Kazimierskiego Parku Krajobrazowego), analiza metody (np. metod i zasad gospodarowania w zlewni przeciwdziałających degradacji) lub wypracowanie nowego sposobu opisu środowiska (np. atrakcyjności krajobrazu dolin rzecznych, krajobrazów charakterystycznych Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, stanu środowiska wsi Guciów, komputerowego systemu oceny i porównania odporności środowiska na degradację). W stosunku do dwu największych miast naszego regionu: Lublina i Zamościa wykonano metodyczną próbę oceny jakości życia.

Prócz prac związanych z naszym regionem i różnymi metodycznie badaniami terenowymi wykonano kilka, dotyczących zagadnień ogólnych i opartych na danych archiwalnych. Jest to opracowanie parków krajobrazowych w Polsce, zagrożeń środowiska przyrodniczego w Polsce oraz zagrożeń środowiska przyrodniczego na świecie. Ze względu na szczególne zainteresowania magistrantów powstały też prace nie związane z Lubelszczyzną, dotyczące problemów środowiska Bieszczadów, Puszczy Białowieskiej, gminy Supraśl, miasta Stalowa Wola.

W dwudziestoletniej historii specjalizacji dwukrotnie praca magisterska zdobyła nagrodę na ogólnopolskim konkursie. Nagrodzone zostały: w 1977 roku praca „Środowisko geograficzne, zagrożenia ochrony i walory rekreacyjne gminy Susiec” autorstwa Zofii Kurek (pod kierunkiem prof. dr T. Wilgata)

oraz w 1996 roku praca „Komputerowy system oceny i porównania odporności środowiska na degradację”, autorstwa Beaty Salek (pod kierunkiem dr hab. K. Wojciechowskiego). Warto podkreślić, że wszystkie prace, nie tylko te wykonane na bardzo dobrym poziomie, są cennym źródłem szczegółowych materiałów terenowych lub nawet archiwalnych, lecz wymagających wydobycia z lokalnych instytucji. Zgodnie z systemem opieki (w ramach praktyk i pracowni magisterskiej, seminarium, indywidualnych konsultacji), wprowadzonym przez twórcę specjalizacji prof. dr Tadeusza Wilgata, zebrany materiał i jego interpretacja są kilkakrotnie sprawdzane i dyskutowane przed ostateczną redakcją prac magisterskich. Ich walor poznawczy zawsze jest objaśniany magistrantom, a staranność i poprawność zebranych materiałów są ważkim elementem oceny pracy. Ponadto wydaje się, że istotną cech omówionych tematów prac magisterskich jest ich różnorodność metodyczna zarówno w sensie obiektów badań (np. od pojedynczych wsi po całe województwa i regiony), jak i stosowanych sposobów zbierania materiałów i ich opracowania (np. kartowanie i pomiary terenowe, badania ankietowe, laboratoryjne, zbieranie i opracowywanie materiałów archiwalnych i statystycznych, techniki komputerowe).

Od początku powstania specjalizacja cieszyła się dużą popularnością wśród studentów geografii. W roku akademickim 1988/1989 powstała więc jeszcze jedna grupa seminaryjna, kierowana przez prof. dr hab. Mariana Harasimiuka, związana z Zakładem Geologii. W roku akademickim 1995/1996 jednorazowo utworzono też „ochroniarską” grupę seminaryjną przy Zakładzie Gleboznawstwa. Wyrazem atrakcyjności geograficznego badania zagadnień ochrony środowiska i potrzeby istnienia w tym kierunku wykształconych absolwentów jest utworzenie odrębnej grupy specjalizacyjnej na międzywydziałowych studiach „Ochrona środowiska”. Specjalizacja, zainicjowana i prowadzona przez dr hab. K. Wojciechowskiego, nosi nazwę „kształtowanie przestrzeni geograficznej”. Termin ten trafnie ujmuje współczesne i przyszłe wymogi, jakie spełniać musi nowocześnie pojmowana ochrona środowiska. Wydaje się, że profil specjalizacji „kształtowanie i ochrona środowiska”, działającej w ramach studiów geograficznych na UMCS dobrze odpowiada temu kierunkowi badań i kształcenia. Z dwudziestoletniej historii można też sądzić, że konieczne z czasem korekty programu nie będą oznaczały zmiany zaprezentowanych podstawowych założeń merytorycznych omówionej specjalizacji. Wypracowano więc pewien model wykształcenia geografa-specjalisty w zagadnieniach ochrony środowiska.

ZESTAWIENIE TEMATYCZNE OBIEKTÓW BADANYCH W PRACACH MAGISTERSKICH

1. Środowisko geograficzne, walory rekreacyjne i zagadnienia ochrony gminy: Adamów, Anopol n. Wisłą, Batorz, Borki, Godziszów, Gorzków, Horyniec, Izbica, Józefów n. Wisłą, Karczmiska, Kock, Krasnobród, Krzczonów, Łaziska, Milejów, Narol, Potok Wielki, Puławy, Radecznica, Rybczewice, Ryki, Siemień, Skierbieszów, Solec n. Wisłą, Spiczyn, Stężyca, Supraśl, Susiec, Tartłów, Trawniki, Turobin, Uścimów, Wilków, Zaklików, Zakrzówek.

2. Waloryzacja rekreacyjna

Puszcza Kozienicka, Lasy Kozłowieckie, SW część Lasów Parczewskich, Puszcza Solska ze strefą krawędziową Rostocza, dolina górnego Wieprza, dolina dolnego Wieprza, dolina Bugu od Mielnika do Drohiczyzna, zachodni sektor strefy podmiejskiej Lublina, Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Wzniesienie Urzędowskie, Krzczonowski Park Krajobrazowy, lubelskie nadwiślańskie obszary chronione, woj. białkopodlaskie, woj. chełmskie.

3. Zagospodarowanie turystyczne i zmiany środowiska pod wpływem rekreacji: jeziora: Białe Włodawskie, Firlej, Nadbużańskie, Krasne, Kunów, Łukcze, Piaseczno, Rogóźno, Uściwierskie, Zagłębcze; Zalew Zemborzycy; szosa Ryki-Zamość; miejscowości letniskowe: Męcierz, Zwierzyniec, Krasnobród; miejsca wypoczynku codziennego i świątecznego mieszkańców miast: Chełm, Kraśnik, Lublin, Puławy, Siedlce, Świdnik, Zamość.

4. Ruch turystyczny

Kazimierski Park Krajobrazowy, Rostoczański Park Narodowy, Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, wypoczynek dzieci i młodzieży w województwach: białkopodlaskim, chełmskim, lubelskim.

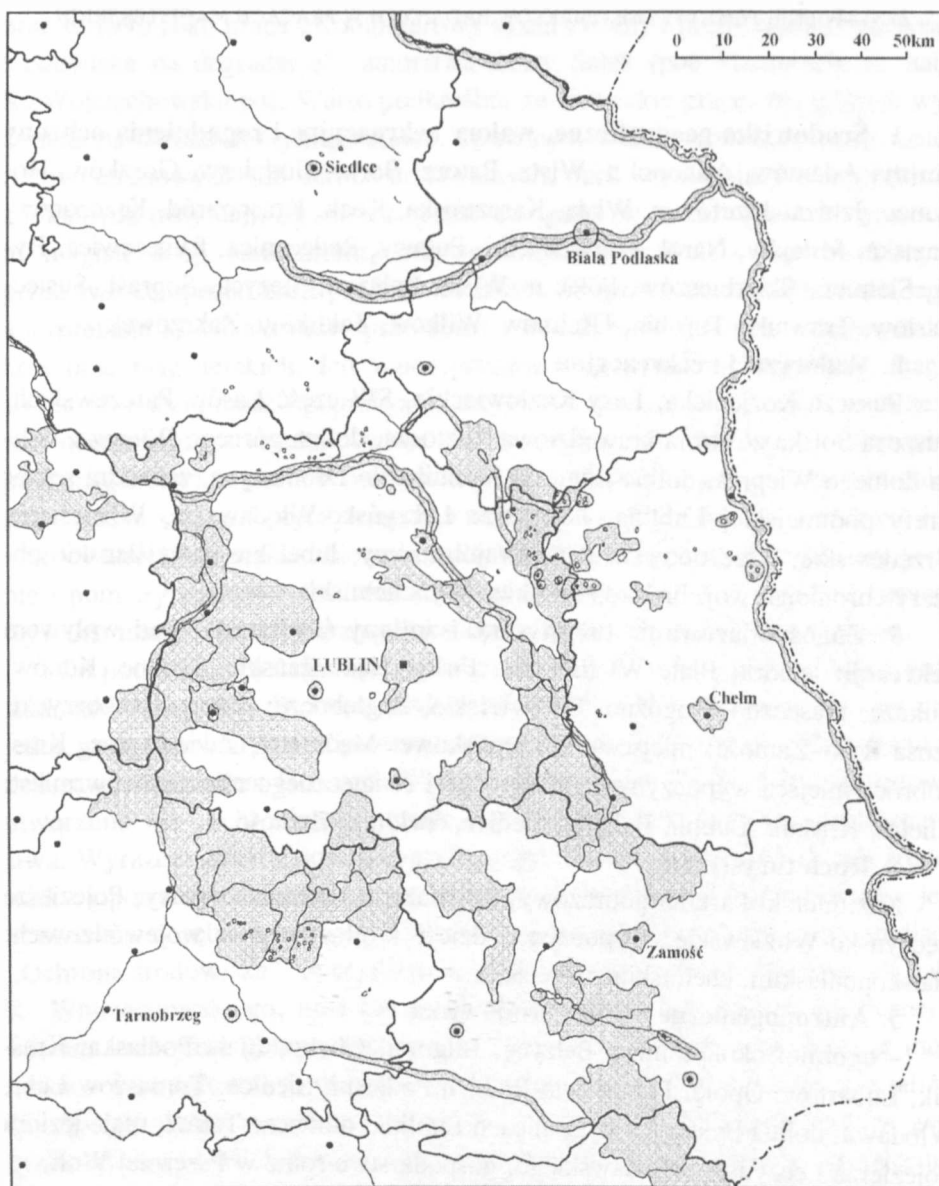
5. Antropogeniczne zmiany środowiska

- **ogólnie:** okolice miast Bełżyce, Biłgoraj, Chełm, Biała Podlaska, Kraśnik, Lubartów, Opole, Poniatowa, Radzyń Podlaski, Siedlce, Tomaszów Lub., Włodawa, dolina Bystrzycy w granicach Lublina, dorzecze Tanwi, małe jeziora Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, gospodarstwo rolne w Pszczelej Woli,

- **pod wpływem przemysłu:** cukrownie woj. zamojskiego, mleczarnie w woj. białkopodlaskim, lubelskim, zamojskim; cegielnie w woj. zamojskim; eksploatacja torfu w woj. lubelskim, eksploatacja surowców skalnych w dolinie Wisły w rejonie KPK, w strefie krawędziowej Rostocza w woj. zamojskim,

- **pod wpływem eksploatacji lasów:** Rostocze i Puszcza Solska,

- **pod wpływem gospodarki stawowej:** okolice Sosnowicy, Lasy Lipskie, dorzecze Chodelki, dorzecze Tyśmienicy,

- **gospodarka odpadami:** woj. chełmskie, lubelskie, zamojskie, gmina Szastarka,

- **stan komponentów:** czystość wód Wisły od Annapola do Puław, Bugu w woj. zamojskim, chełmskim i białkopodlaskim, Krzny, Sanny i w jej dorzeczu; zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego w Kazimierskim Parku Krajobrazowym, Stalowej Woli,

– ewolucja wpływu człowieka na środowisko: rzeka Wieprz, lasy Roztocza, lasy Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego,

– przeciwdziałanie zmianom: projekt systemu kontroli stanu środowiska w nadwiślańskich obszarach chronionych (woj. lubelskie); strefy ochronne zakładów przemysłowych w woj. lubelskim.

6. Świadomość ekologiczna

Zagrożenia i ochrona środowiska przyrodniczego woj. lubelskiego w piśmiennictwie; świadomość ekologiczna mieszkańców Roztoczańskiego Parku Narodowego, Poleskiego Parku Narodowego, Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, miasta Chełma, wsi Obrocz.

7. Edukacja ekologiczna

Trasy wycieczek szkolnych w okolicach Chełma, Lublina.

8. Prace metodyczne

Waloryzacja krajobrazów metod Zubego w obszarze Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, atrakcyjność krajobrazu dolin rzecznych, krajobrazy charakterystyczne Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, metody i zasady gospodarowania w zlewni przeciwdziałające degradacji, stan środowiska wsi Guciów, komputerowy system oceny i porównania odporności środowiska na degradację, jako życia: Lublin, Zamość.

9. Inne

Zmiany i zagrożenia przez różne formy gospodarowania Bieszczadów. Osady ludzkie wokół Puszczy Białowieskiej.

LITERATURA

- Leszczycki S. 1977; Geografia a planowanie przestrzenne i ochrona środowiska. PWN, Warszawa.
- Nowacka M. 1988; Ochrona środowiska w badaniach Zakładu Hydrografii. Badania hydrograficzne w poznawaniu środowiska. Red. Z. Michalczyk i K. Wojciechowski, UMCS, Lublin, 31–33.
- Nowacka-Kiszyńska M. 1994; Problematyka geograficzna w badaniach i kształceniu na rzecz ochrony środowiska. Annales UMCS, vol. XLIX, 21, sec. B, 299–307.
- Wilgat T. 1960a; Ochrona przyrody a geografia. Czasop. Geograf. t. XXXI, z. 1, 75–100.
- Wilgat T. 1960b; Rola geografii w ochronie przyrody. Geografia w Szkole t. XIII, z. 3, 129–136.
- Wilgat T. 1966; Problemy ochrony środowiska geograficznego. [W:] Metodyka nauczania geografii. PZWS, Warszawa, 390–406.

- Wilgat T. 1993; W poszukiwaniu koncepcji kształcenia w ochronie przyrody i środowiska na poziomie uniwersyteckim. Materiały II Ogólnop. Konferencji „Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu”. Lublin, 19–30.
- Wojciechowski K., Michalczyk Z. 1993; Kształcenie w zakresie ochrony środowiska na studiach geograficznych. Materiały II Ogólnop. Konferencji „Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu”. Lublin, 287–296.

SUMMARY

In 1975 at the suggestion and with the efforts of prof. dr Tadeusz Wilgat a specialistic course „Formation and Protection of the Environment” was introduced. The master theses prepared on this subject during twenty years enable an analysis and evaluation of the programme and range of this course. Its main aim is teaching how to perform cataloguing and valorization of the geographical environment in a given area. The specialization range is based on the substantial discussion of 151 master theses prepared so far. The discussion is illustrated with a list of subjects and a map of the studied areas.